

Rick Honings, Gijsbert Rutten & Ton van Kalmthout (eds.), *Language, Literature and the Construction of a Dutch National Identity (1780-1830)*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018. 315 pp. ISBN: 978 90 8964 827 3. € 90,-.

Alpita de Jong, *Joost Halbertsma 1789-1869. Triomfen en tragedies van een uitmiddelpuntig man. Een biografie*. [Grou]: Uitgeverij Louise, 2018. 655 pp. ISBN: 978 94 91536 50 2. € 55,-.

De eerste decennia van de negentiende eeuw hebben een beslissende invloed uitgeoefend op de ontwikkeling van de neerlandistiek. Zo verscheen in 1804 voor het eerst een wettelijke vastlegging van de spelling, kreeg het verlangen naar een gezaghebbend historisch woordenboek van het Nederlands nieuwe impulsen en verschenen er zowel grammatica's als studieboeken retorica. Een belangrijke maatregel betrof de installatie van vakgroepen Nederlands aan de verschillende universiteiten. Terwijl alle andere vakken nog het Latijn als voertaal gebruikten, dienden de hoogleraren Nederlands de Nederlandse taal te gebruiken. In de bundel van Honings e.a. wordt die ontwikkeling geschetst door een twaalfstal prominente taal- en letterkundigen van de eerste generatie te presenteren. Aan elk van hen is een hoofdstuk gewijd. Het levert een aantal portretten op van bevlogen mannen die de aandacht voor de eigen taal en cultuur beschouwden als een uiterst belangrijke factor in de totstandkoming en opbouw van een bovenregionale, nationale taal.

Als complicerende factor hierbij geldt dat tijdens de samenvoeging van de Zuidelijke en de Noordelijke Nederlanden in de periode 1815-1830 weliswaar van regeringswege het Nederlands ook in het latere België een voorkeursbehandeling kreeg, maar dat deze taal slechts van een gedeelte van de inwoners de moedertaal was. Daar komt nog bij dat het Zuiden een volstrekt andere geschiedenis kende. De geschiedkundige kaart met de datering 1830 die de voorkaft siert, zet lezers dan ook gemakkelijk op het verkeerde been. De 'Pays-Bas'/'Nederlanden' vormen daarop één geheel, een situatie die slechts vijftien jaar realiteit was.

Er worden drie promotors van het Nederlands gepresenteerd die zich vanuit de Zuidelijke Nederlanden voor deze zaak inzetten. In de bespreking van Johannes Kinker stelt Marijke van der Wal zich expliciet de vraag: 'Why should we consider him one of the agents in the field

of Dutch studies who deserves a chapter in the present study?' (97). Zijn missie, de verdediging van de nationale eer vanuit de triade soeverein, vaderland en de Nederlandse taal, mislukt echter. In 1830 moet deze uit het Noorden komende Luikse hoogleraar het veld ruimen. Ook Ulrich Lauts wordt (volgens Wim Vandenbussche) bij zijn benoeming in Brussel gedreven door het overkoepelende culturele nationalisme (121). Hij streeft naar 'redutchification', wat leidt tot grote problemen met de Franssprekende onderwijsinstellingen. Hij beëindigt zijn loopbaan in de Zuidelijke Nederlanden eveneens na de Belgische opstand. De enige Zuiderling van geboorte die een hoofdstuk in de bundel krijgt toebedeeld is Jan Frans Willems. Zijn moedertaal is het Nederlands of wel 'la langue Flamande'. Voor hem was de taalpolitiek van koning Willem I reddend, aldus Janneke Weijermars. Hij zet zich in om juist zuidelijke dichters in te brengen in de literaire canon.

De concentratie van de bundel op Nederland blijkt uit de biografieën van (Noord-)Nederlandse taal- en letterkundigen, van wie een aantal het ambt van hoogleraar Nederlands bekleedde. Zo Matthijs Siegenbeek (gepresenteerd door Gijsbert Rutten), die al tijdens de Bataafse revolutie in 1797 werd benoemd en zijn leerstoel ook beschouwde in functie van centralisering van de staat (40). Hij moet in Leiden zeker in contact zijn geweest met de hoogleraar Adriaan Kluit, door Lo van Driel en Nicoline van der Sijs getypeerd als eerste mediëvist. In 1815 wordt Barthold Lulofs in Groningen benoemd. Francien Petiet ziet in hem minder een wetenschapper dan wel een taalliefhebber in zijn streven 'to transmit knowledge about Dutch language, literature and rhetoric' (69). De in Utrecht benoemde hoogleraar Adam Simons heeft zich volgens Rick Honings nauwelijks taalwetenschappelijk beziggehouden.

Ook buiten de universiteit was de belangstelling voor de Nederlandse taal als natievormend element groot. Hierbij was duidelijk een rol weggelegd voor mannen wier idealen in genootschappen waren ontwikkeld. Dat geldt voor Pieter Weiland, behandeld door Jan Noordegraaf, als grammaticus, en voor Johannes van der Palm, vooral in zijn functie als minister van onderwijs. Ellen Krol presenteert die laatste in relatie tot zijn wetenschappelijke belangstelling en de politieke actualiteit. Interesse voor het Nederlands bestond er ook bij de archivaris van het nationaal archief, Hendrik van Wijn, die door biograaf Ton van Kalmthout vooral getekend wordt van-

uit zijn enorme netwerk.

Een groeiende belangstelling voor de literaire canon vanuit die genootschapscultuur laat Peter Alena zien aan de hand van ene Jacob van Dijk, wiens literair-historisch dichtwerk het niet tot een uitgave bracht. De reeks promotors van het Nederlands wordt door Lotte Jensen afgesloten met Jeronimo de Vries, die zijn indrukwekkende werk als historisch letterkundige op bewonderenswaardige wijze altijd gecombineerd heeft met zijn baan als gemeenteamtenaar.

De bundel is geschreven in het Engels, mogelijk om de Europese insteek te benadrukken, zoals die in de reeks *Languages and Cultures in History*, waarin het boek verscheen, beoogd zal zijn. Het Engels zal als voertaal zijn gekozen om de kennis van de ontwikkeling en het gezag van nationale talen in Europa in de negentiende eeuw te kunnen bezien in bovennationaal verband. De vraag is in hoeverre deze keuze noodzakelijk, of tenminste gerechtvaardigd is. Er zijn evidente bezwaren. Het blijkt dat niet alle auteurs zich even soepel in het Engels weten uit te drukken. Bovendien is gebruikmaken van het Engels niet voldoende om een Europees lezerspubliek goed te informeren. Er wordt nogal eens uitgegaan van voorkennis die vast niet met taalhistorici in ons gehele continent wordt gedeeld. Zo zal de formulering 'the invention of printing by Laurens Janszoon Coster, from ... Holland' (134) onwetende lezers niet op de gedachte brengen dat de puntjes bedoeld zijn om de historische juistheid van dat feit ironiserend te betwijfelen, zeker niet omdat ook later in de bundel zonder enige restrictie gesproken wordt over Coster in relatie tot 'the discovery of the art of printing in Haarlem' (170, 180). En bij een schijnbaar kleine vergissing waarbij de zestiende-eeuwse stadhouder en leider van de Opstand wordt aangeduid als 'King Willem of Orange' (132) zullen veel lezers het spoor bijster raken. Ze lezen immers over een periode waarin een werkelijke 'King Willem' – de negentiende-eeuwse Oranjevorst – het koninkrijk bestuurde.

Ook in vertalingen kunnen schijnbare kleinheden een wereld van verschil maken. Zo prijst Lauts zijn colleges ('Voorlezingen') in 1829 volgens zijn biograaf aan vanwege 'the emancipatory and positivist nature of the educational project' (131). Ze zijn 'bestemd om de meer beschaafde standen der maatschappij met wetenschap en letterkennis te voeden, geschikt voor een ieder [...]'. In de Engelse vertaling wordt dit: 'destined to feed the more civilised ranks of society with science and knowledge of literature, suited for both genders, open for everyone, [...]' (cursivering as). Als er echter iets

duidelijk wordt in de bundel is het wel dat het vakgebied exclusief wordt beheerd door mannen; 'een ieder' heeft hier de betekenis 'every male', zonder ook maar enig besef dat ook vrouwen tot de taalgemeenschap behoren.

De keuze voor bespreking van juist dit twaalf-tal blijkt enigszins willekeurig. Gert-Jan Johannes spreekt in het 'Afterword' van 'a number of Dutchmen', wat alleen voor Jan Frans Willems niet opgaat. Als criterium voor opname heeft gegolden dat huidige cultuurhistorici 'would find it hard to avoid a great many of the individuals discussed in this book' (297). De vraag blijft dan of hetzelfde ook niet opgaat voor de mannen wier afbeelding wel in de katern met portretten is opgenomen, maar aan wier leven en werk geen aparte bijdrage is gewijd. Ook miste ik node de hoogleraren neerlandistiek in Gent en Leuven in de jaren 1815-1830, om nog maar te zwijgen van Willem Bilderdijk.

Een boeiende figuur in het veld van invloedrijke negentiende-eeuwse taalkundigen en cultuurwetenschappers is ook de doopsgezinde dominee Joost Halbertsma. Hij wordt in Honings e.a. niet besproken, maar is wel tegenwoordig in het aan hem toegeschreven motto waarmee de bundel opent. Dit jaar verscheen er een biografie over deze 'uitmiddelpuntige man' van Alpita de Jong. De schetsmatige presentatie van een groot aantal taal- en letterkundigen in de Engelstalige bundel staat lijnrecht tegenover de 650 bladzijden tellende biografie over die ene persoon, wiens kennis en belangstelling voor taal binnen neerlandistische kaders grote invloed heeft uitgeoefend, maar die nooit een benoeming als taalwetenschapper heeft gekregen. Het is interessant de uitgaves met elkaar te vergelijken.

Het leven van Halbertsma wordt door De Jong ingedeeld in zes periodes, waarvan de eerste twee overlappen met de periode die in de bundel centraal staat. Elke periode beschrijft zij vanuit zijn persoonlijk leven waarbij steeds duidelijk blijkt hoezeer contacten met vakgenoten van diverse pluimage een geïntegreerd deel van zijn bestaan vormden. Matthijs Siegenbeek en Jeronimo de Vries – aan wie ook hoofdstukken in de Engelstalige bundel zijn toegekend – zijn voor Halbertsma belangrijke schakels, maar de biografie legt ook verbanden met vele andere taal-liefhebbers die in diezelfde periode van zich lieten spreken.

Joost Halbertsma bewoog zich als betrekkelijke buitenstaander – als 'een uitmiddelpuntige man' – tussen al die anderen, maar vormt juist daardoor een interessante nuancerings op de visie als zou in de Nederlandse taal het fundament

liggen van nationale identiteit. Dit blijkt al uit het feit dat hij zich sterk heeft gemaakt voor de emancipatie van het Fries en de Friese cultuur, niet om die als uniek te beschouwen, maar om die op te nemen binnen het kader van Europese talen. Naast het Nederlands publiceerde hij ook regelmatig in het Fries. Alleen al zijn contacten met de gebroeders Grimm zijn kenmerkend voor zijn onbegrensde, internationale belangstelling. Een toevallige notitie bevestigt zijn brede visie op taal en taalgebruik. Zo maakte hij Thorbecke eens een compliment om diens zuiver klassieke Latijn (540). Ook ten aanzien van de politiek van Koning Willem I nam Halbertsma een eigenzinnige positie in. Hij critiqueert de tweederangs behandeling van de Zuidnederlanders en spreekt zich, ongeacht een eventueel gedeelde gemeenschappelijke taal, uit voor de afscheiding van België.

De vuistdikke biografie is niet alleen voorbeeldig in de prettig leesbare tekst; de nawoorden (536-631) leggen minutieus verslag van allerlei achtergrondinformatie die in de lopende tekst zou storen, maar geïnteresseerden toch veel kennis en leesplezier verschaffen. Dat geldt voor spellingzaken (zowel wat het Nederlands als het Fries betreft), onderwijs, boeken, (bevriende) personen, genootschappen, dagboekantekeningen, brieven, maar ook voor talloze bibliografische verwijzingen.

De uitspraak waarmee de bundel van Honings e.a. opent, luidt: 'De taal is de ziel der natie, zij is de natie zelve.' Volgens de redacteurs van de bundel getuigt dit veel aangehaalde en aan Joost Halbertsma toegeschreven citaat van 'the ethnolinguistic essentialism of the age' (9). Uit de diepgaande bestudering van deze taalgeleerde door De Jong in haar biografie blijkt echter

juist Halbertsma in zijn publicaties en contacten een veel bredere visie op taal te tonen. Niet begrenzing binnen één specifieke taal staat hem voor ogen – dan zou het Fries immers een bedreiging hebben gevormd voor de Nederlandse natie 'zelve' – maar taal als zodanig ziet hij als het meest wezenlijke element (de ziel) van wat mensen verbindt.

Een eveneens verwarring gevende interpretatie rond identiteit kan ontstaan doordat in de Engelstalige bundel de taalliefhebbers steeds in verband worden gebracht met de nationale en dan specifiek de Nederlandse identiteit. Juist in de periode 1780-1830 worden evenwel in de Lage Landen voortdurend andere staatkundige constellaties van kracht. Dat maakt het uitermate moeilijk, zo niet onmogelijk, om over de natie als identiteitsvormend element te spreken. Alleen al de naamgevingen zorgen voor verwarring. Zo betreft de aanduiding 'a shared United Kingdom' (114) de tijdelijke vereniging van het latere België en Nederland, maar verwijst 'the past of the United Netherlands' (205) naar de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, waarvan de Zuidelijke ofwel Oostenrijkse Nederlanden geen deel uitmaakten. De titel van de bundel deelt in deze verwarring, want hoe kan men spreken van 'a Dutch National Identity', terwijl ook taalkundigen in het latere België aan de ontwikkeling deelnamen? Wat wel overduidelijk is, is dat de zoektocht naar een nationale (Nederlandse) identiteit op grond van taal beperkt blijft tot 'a small layer of socio-economically privileged people' (10). De toevoeging 'mostly men' (15) mag een eufemisme heten: er komen in de bundel geen vrouwelijke taalliefhebbers uit de besproken periode voor.

A. Agnes Sneller